

Functional-semantic characteristics of negative words in German and Uzbek languages

Adkham BERDIMURODOV¹

Samarkand State Institute of Foreign Languages

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 2024

Received in revised form

10 January 2024

Accepted 25 February 2024

Available online

25 May 2024

ABSTRACT

The functional-semantic features of negative words in German and Uzbek languages and their correct use in the speech process were considered in the article.

2181-3663/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss2-pp205-209>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Keywords:

negative sentences,
functional-semantic
features,
German and Uzbek
languages,
semantic meaning,
structure.

Nemis va o'zbek tillaridagi inkor so'zlarning funksional-semantik xususiyatlari

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

inkor gaplar,
funktional-semantik
xususiyatlar,
nemis va o'zbek tillari,
semantik ma'no,
struktura.

Mazkur maqolada nemis va o'zbek tillaridagi inkor so'zlarning funksional-semantik xususiyatlari va ulardan nutq jarayonida to'g'ri foydalanish ko'rib chiqildi.

¹ Doctoral student, Samarkand State Institute of Foreign Languages.

Функционально-семантическая характеристика отрицательных слов в немецком и узбекском языках

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

отрицательные
предложения,
функционально-
семантические
особенности,
немецкий и узбекский
языки,
смысловое значение,
структура.

В статье рассмотрены функционально-семантические особенности отрицательных слов в немецком и узбекском языках и их правильное употребление в речевом процессе.

KIRISH

Tildagi inkor mutlaq universal bo'lib, hozirgi nazariy tilshunoslikning barcha bo'limlari tomonidan o'rganiladigan eng muhim umumiy lingvistik kategoriyalardan biridir. Turli tuzilishdagi tillarda inkor vositalarining ma'nolarini tavsiflash ushbu turkumning mohiyatini chuqurroq ochib berishga yordam beradi. Inkor belgilarining sathlararo korrelyatsiyasini tahlil qilish til tizimining tuzilishini, til sathlarining iyerarxik tashkil etilishini va ularning funksiyalarini amalga oshirish jarayonida ularning o'zaro ta'sirini tushunishni chuqurlashtiradi [2]. Ilmiy adabiyotlarda lingvistik inkorning lingvistik maqomi haqida umumiy fikr mavjud emas. U sintaktik, grammatik, mantiqiy-grammatik kategoriya sifatida belgilanadi. Tilshunoslikda ham inkor modallik kategoriyasi doirasida ko'rib chiqiladigan nuqtai nazarni taqdim etadi.

Lingvistik adabiyotlarda inkorni ifodalash vositalari va usullari yetarlicha yoritilmagan: inkor so'zlar (olmosh va qo'shimchalar), inkorning morfologik vositalari, inkor affikslarining (prefiks va qo'shimchalarning) so'z yasaliish va semantik xususiyatlari, inkor gaplarning har xil turlari, ularning strukturaviy va semantik xususiyatlari. Lingvistik universallik bo'lgan toifalarni turli xil tuzilgan tillarda ifodalashning lingvistik vositalarini o'rganish nafaqat ushbu kategoriyalarning mohiyatini chuqur ochib berish, balki ularning ishlash va o'zaro ta'sir qilish qonuniyatlarini tushunish uchun ham zarurdir.

O'zbek tilshunosligida inkor fe'lning grammatik kategoriyasi sifatida tasniflanadi. O'zbek tilining birinchi grammatikalarida allaqachon fe'lning asosiy toifalari, shu jumladan inkor kategoriyasi qayd etilgan. Inkor sof og'zaki kategoriya sifatida tatar adabiy tilining akademik va me'yoriy grammatikalarida batafsil tavsifini topdi [3]. Bundan tashqari, inkor kategoriyasining alohida tomonlarini o'rganishga bag'ishlangan qator asarlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin [4]. O'zbek tilshunosligida inkor kategoriyasini tushuntirishning boyligi va xilma-xilligiga qaramay, inkor butun til tizimiga singib ketgan yagona ko'p darajali funksional-semantik kategoriya sifatida ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan maxsus umumlashtiruvchi tadqiqot hali ham mavjud emas. O'zbek tilida inkorni ifodalash vositalari va usullarining umumiyliigi hali tasvirlanmagan.

Nemis so'z yasaliishi nazariyasi bo'yicha olib borilgan izlanishlar hosila darajasidagi inkor vositalarining tarkibiy va semantik xususiyatlarini o'z ichiga oladi [1]. Umumiy grammatik asarlarda inkor maxsus bob va bo'limlarda ko'rib chiqiladi [2]. Yuqoridagilar maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Nemis tilida inkor ma'noni ifodalovchi vositalar o'zbek tilidagi inkor vositalariga qaraganda ko'p va turli xil ma'no ifodalaydi. Nemis tilidagi inkor vositalarining ma'nosini to'g'ri tushunish va uni nutq jarayonida to'g'ri qo'llay olish uchun ushbu inkor vositalari haqida ma'lum bir bosqichli bilimga va malakaga ega bo'lish kerak, aks holda tilning ma'lum bir qoidalariga va uning jozibasiga putur yetkazib qo'yish mumkin. Nemis tilida gaplarni inkor qilish uchun turli xil vositalardan foydalanishimiz mumkin.

<i>Wir haben niemanden gesehen</i>	Biz hech kimni ko'rmadik
<i>Hier liegt nichts</i>	Bu yerda hech narsa yo'q.
<i>Am Wochenende haben wir keinen Unterricht</i>	Hafta oxirida bizda dars yo'q
<i>Wir haben den Text nicht gelesen</i>	Biz matnni o'qimagan edik
<i>Du bist mir doch nicht mehr böse, nein?</i>	Menga endi jahlingiz yo'q, shunday emasmi?

1. **“Nein”** har doim “yo'q” degan ma'noni anglatadi va doim *“nein”* so'zidan keyin vergul qo'yiladi. U asosan ta'kidlangan so'roq so'zli gaplarni inkor sifatida javob qaytarish uchun yoki taklifni rad etish uchun, rozi emasligini ifodalaydi.

Wollen Sie noch ein Stück Kuchen? -Nein, danke! – Yana bir bo'lak keks istaysizmi?-Yo'q rahmat!)

Nein urg'uli va urg'usiz holatda qo'llanadi. Urg'uli holatda u hayrat ma'nosini ifodalaydi va gap oxirida undov belgisi qo'llaniladi bu holatda u ma'noni kuchaytiradi.

Das gefällt mir hundert-, nein, tausendmal besser! – Menga bu yuz marta, yo'q ming marta ko'proq yoqadi!

*Nein*dan so'ng so'roq belgisi qo'yilsa, bu kuchli ta'kidli ritorik so'roq gap hisoblanadi.

2. **“Nicht”** inkor yuklamasi ko'pincha butun jumlani emas, balki faqat ma'lum bir qismni yoki bitta so'zni ham inkor etadi.

Schnee ist nicht schwarz, sondern weiss – Qor qora emas, balki oq rangda; *Warum haben Sie nicht gesagt, dass du keine Pilze magst?* – Nima uchun qo'ziqorinlarni yoqtirmasligingizni aytmadigiz?

– Yaxlit gapni inkor qilish uchun ishlatiladi:

Wer mag ein Stück Kuchen? - Ich nicht – Kim bir bo'lak keks xohlaydi? – Men emas.

1. Inkor ma'noli so'zlardan oldin biror narsani ehtiyotkorlik bilan ifodalash uchun ishlatiladi:

Der Aufsatz ist nicht schlecht, aber noch keineswegs sehr gut – Insho yomon emas, lekin unchalik yaxshi ham emas.

Hayron qolganlikni ta'kidlash uchun yoki kinoyali gaplarda qo'llaniladi va gap oxirida undov belgisi qo'yiladi!

Was du nicht sagst!? – Nima gapirmaysan!?

1. Javob kutilmaydigan gaplarda qo'llaniladi:

Wie oft habe ich nicht schon hier gegessen und an dich gedacht!? – Qanchalik tez-tez bu yerda o'tirib, seni o'ylamaganman-a!?

2. Gap oxirida suhbatdoshga rozilik bildirish uchun ishlatiladi:

Sie bleiben, nicht wahr? – Siz qolasiz, shundaymi?

- Suhbatdoshdan ijobiy javob kutilayotgan savollarda qo'llaniladi:

Ist diese Aussicht nicht wunderbar? – Bu ko'rinish ajoyib emasmi?

3. “**Kein**” inkor olmoshi odatda predmet va shaxslarni inkor qiladi va inkor qilayotgan otdan oldin keladi. *Kein* inkor olmoshi sifat o’rnida qo’llanganda birlikda noaniq ko’plikda esa xuddi aniq artikllar kabi turlanadi:

Kein Offen, keine Frau, kein Buch. Bu olmoshlardan tashqari inkorni ifodalovchi *nichts, nie, niemals, nirgends, niemand* ravishlari qo’llaniladi.

4. Nemis tilida hosila sifatlardagi **-frei, -los, -leer** qo’shimchalari biror narsaning yo’qligini bildiradi, shuning uchun ularni inkor so’z yasovchi elementlarga kiritish mumkin. *-los, -leer, -frei* qo’shimchalari odatda o’zbek tilidagi *-siz* qo’shimchaga, rus tilida esa *bez-* prefiksiga mos keladi: *bedingungslos* – shartsiz; *sorgenfrei* – tashvishsiz (beparvo); *kraftlos* – kuchsiz; *kopflös* – ehtiyotsiz; *wortlos* – so’zsiz (jim); *kostenlos, kostenfrei* – pulsiz (tekin); *erfolglos* – muvaffaqiyatsiz, omadsiz; *hilflos* – yordamsiz (nochor) va boshqalar.

5. Nemis tilida inkor qilish **un-** prefiksi ot yasashda qo’llanganda ham sodir bo’lishi mumkin: *Aufmerksamkeit* – *Unaufmerksamkeit*, *Ehrlichkeit* – *Un-ehrlichkeit*, *Recht* – *Unrecht*, *Dankbarkeit* – *Un-dankbarkeit*, *Verstand* – *Unverstand*.

O’zbek va rus tillari bilan taqqoslash shuni ko’rsatadiki, nemischa *nicht, nichts*-, *un-* prefikslari odatda ruscha “ne”-emas prefiksiga mos keladi va o’zbek tilida ko’p funksiyali *-siz* qo’shimchasi mavjud: *unglücklich* – baxtsiz.

Nemis tilidagi ba’zi otlar va fe’llar **mifi-** prefiksi yordamida salbiy ma’noni oladi. Masalan: *Er-folg* – *Mifierfolg*, *Ernte* – *Mifiernte*, *Klang* – *Mifiklang*, *Verstandnis* – *Mifiverstandnis*, *Deutung* – *Mifideutung*, *Gunst* – *Mifigunst* va boshqalar; *deuten* – *mifi-deuten*, *verstehen* – *mifiverstehen*; *gefallen* – *mififal-len*; *geraten* – *mifiraten*; *gelingen* – *mifilingen*, *glu-cken* – *mifiglucken* [5]. Bu so’zlar rus tiliga emas inkor prefiksi bilan, o’zbek tiliga esa fe’llar *-ma* inkor affiksi bilan, esa *-siz* affiksi bilan tarjima qilingan.

XULOSA

Shunday qilib mantiqiy inkorning lingvistik korrelyatsiyasi vazifasini bajaruvchi inkorning lingvistik kategoriyasi o’ziga xos parametrlar bilan tavsiflanadi. Lingvistik inkor bilan, lingvistik amalga oshirish vositalari bilan uzviy bog’liq holda, lingvistik va mantiqiy shakllar o’rtasidagi izchillik tilning o’zlari tomonidan ichkaridan buziladi. Demak, agar mantiqiy bayon va mantiqiy inkor bir-birini inkor etuvchi tushunchalar bo’lib, tafakkurda salbiy va tasdiqlovchi hukmlar shaklida aks etsa, formal mantiqda qarama-qarshi gap/inkor qat’iy muntazam bo’lsa, lingvistik inkor har doim ham lisoniy bayonga qarama-qarshi bo’lavermaydi.

Bir tomondan, mantiqiy inkorni obyektivlashtiruvchi lingvistik inkor boshqa denotativ ma’nolarni ifodalashi mumkin, masalan: *Ablehnung, Verbot, Protest, Meinungsverschiedenheit* (rad etish, taqiqlash, norozilik, kelishmovchilik) va boshqalar. U turli modal ma’nolar, semantik nyuanslar bilan murakkablashishi yoki stilistik jihatdan o’zgartirilishi mumkin. Lingvistik inkor ijobiy ma’noni amalga oshirishi mumkin.

Boshqa tomondan, lingvistik inkor bilvosita, tilning belgilanmagan vositalari bilan amalga oshirilishi mumkin. Lingvistik inkorning o’ziga xosligi tilning turli vositalari (belgilangan va belgilanmagan) yordamida bitta mantiqiy inkorni aktuallashtirish qobiliyatidadir: *Er war grausam* (U shafqatsiz edi). *Er kannte kein Mitleid* (U achinishni bilmas edi). *Er war nicht verärgert* (U xafa emas edi). *Er war grausam* (U shafqatsiz edi). *Weiß Rahm, was es ist?! (Rahm nimaligini biladimi?!). Ist er nicht ein Tyrann?! (U zolim emasmi?!)* [5].

Nemis tilida ko'proq strukturaviy yaxlitlik bilan ajralib turadigan mononegativ til sifatida, umumlashtirilgan inkor gapning faqat bitta a'zosi bilan aktuallashtiriladi va butun bayonotni salbiy qiladi: *Niemand hommt*. O'zbek tilida esa aksincha, inkor olmoshi ishtirokida inkor predikat gapning zaruriy tarkibiy qismiga aylanadi: *Hech kim kelmaydi*.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. D.Abduxalilova, F.Rahmatov, Z.Xudayberdiyeva NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA JUFT SO'ZLAR VA ULARNING O'ZBEK TILIDA IFODA ETILISHI // Academic research in educational sciences. 2021. №6.
2. U.M.Imomova, & D.D. Davlatova (2023). NEMIS TILIDAGI BIR QANCHA INKOR VOSITALARINING TASNIFI VA ULARDAN NUTQ JARAYONIDA TO'G'RI FOYDALANISH. Innovation: The Journal of Social Sciences and Research, 1 (6), 126-127. DOI: 10.5281/zenodo.7650547
3. Ризаев Б. Семантика конструкций с финитивными глаголами: учебное пособие / Баходир Ризаев. – Ташкент: Янги аср авлоди, 2020.
4. Хасанова Н.С. Отрицательные суффиксы и префиксы в узбекском, русском и немецком языках // Вестник ТГГПУ. 2022. №1.
5. Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache für Android. Langenscheidt KG, Berlin Paragon Software Group, 2012.